

Bitskey István: HITVITÁK TÜZÉBEN

Viszonylag szűk terjedelemben, népszerűsítő formában átfogó képet nyújtani a magyarországi reformáció és ellenreformáció százhusz évéről (1517–1637), nehéz feladat. A szerző ezt mégis sikerrel oldotta meg, s az adatok tömegét felhasználva és jól elrendezve még arra is módot talált, hogy többet adjon a címben ígért hitvita-történetnél. A könyv széles művelődéstörténeti háttér – a képzőművészeti vonatkozások, a nyomdászat-történet, az iskolázás fejlődése – keretében mutatja be a korszak ideológiai küzdelmeit.

A kötet koncepcióját illetően kétségtelen, hogy a Luther fellépésétől kb. Pázmány haláláig terjedő időszak mind az európai, mind a hazai történelemben a reformáció irányzatainak kialakulását (részben elhalását), valamint az ellenreformáció kezdetét, tehát az első „nagy témyerések” idejét jelenti. A hitviták kora azonban nem ér véget a 17. század első harmadában, sőt új érvek is kapnak szerepet később, főleg az ellenreformáció megerősödése és új reformációs irányzatok (pl. a puritanizmus, pietizmus) hazai elterjedése folytán. Ezért a kép teljessé tétele érdekében indokolt lenne majd (akár a *Magyar História* sorozatban) a szerző által a felvilágosodás eszmei hatásával megjelölt korszak-határig feldolgozni az ideológiatörténeti folyamatokat.

Az adott elgondolás keretein belül lehetőség szerint az új kutatásokat is figyelembe véve Bitskey István meggyőzően mutatja be a kérdéskör néhány sajátos vonását. Ilyen a *teológiai racionalizmus* folyamata, amely Luther működése nyomán a következetes biblia-kritika eszközével a református majd az antitrinitárius vallás, végül a szombatosság kialakulásához vezetett – hogy csak a legfontosabb hazai irányzatokat említsük. A szerző csupán sejteti a 16. század végén helyenként (elsősorban Giordano Bruno filozófiájában) létrejött ateista álláspontot, de többször is hangsúlyozza, hogy folyamatról van szó, melyben valamennyi későbbi állomás kialakulásához szükség volt az előzőre. Ugyancsak jól dokumentált az a tény, hogy a magyarországi reformáció kialakulását nem Luther és Kálvin közvetlen hatása, hanem inkább (a külföldön tanuló magyar diákok számára) *Béza*, *Bullinger* és *Melanchton közvetítése* segítette elő. Aminek azután egyik fontos következménye lett, hogy nem „vegytiszta” állapotban érkeztek el hozzánk az eredeti tanok. Harmadikként világos az olvasó számára, hogy *kultúráközvetítés* szempontjából mind a reformáció, mind az ellenreformáció bemutatott első szakasza saját céljainak érdekében forradalmasította a nyomdák, iskolák szerepét. A társadalmi ellentétek megmutatkoztak az ideológiai harcban, ennek lecsapódása azonban magával hozta a kultúrkommunikációs folyamatok ugrásszerű változását.

Amint a szerző írja: „... amiért e könyv szereplői harcoltak, sőt nemegyszer életüket áldozták, az ma már nem eleven probléma”. (6.) Ennek ellenére a könyv céljának jól megfelelő stílus, az érdeklődést ébren tartó kérdő mondatok beiktatása, a gondosan megválasztott, jellemző események bemutatása mind elősegítik, hogy mindvégig érdek-

feszítő olvasmányban legyen részünk. A Szervétet jellemző fejezet (83–89.) talán a könyv legjobban sikerült része. Az adatgazdag eseménytörténetet az is közelebb hozza a mai olvasóhoz, hogy a ma is meglévő épületekkel kapcsolatban emlékeztet a bennük zajlott történelemre.

Az eddigiekből is nyilvánvaló lehet, hogy hiányosságokat számon kérni teljesen fölösleges lenne, sőt bizonyos, hogy lényeges adat, vagy esemény nem maradt ki a könyvből. Ehelyett korrigáljuk a kötet néhány apró pontatlanságát, amelyek azonban értékét egyáltalán nem csökkentik, annál is inkább, mert többnyire csupán sajtóhibákról lehet szó. (Ahol szükséges, érvek helyett a szakirodalomra utalunk.)

A toronyi püspökségalapító zsinat időpontját illetően félreérthető a 40. oldalon levő megfogalmazás. A zsinat nem 1551-ben, hanem egy évvel korábban, 1550-ben volt. (Ld. Geleji Katona István: *Praeconium Evangelicum*. Gyulafehérvár, 1638. b2v. RMK II. 521. és Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Bp. 1977.³ 474., 652.) – Szervét *Restitutio Christianismi* című művének megjelenési időpontját a 83. lapon 1533., a következőn 1553. Ez utóbbi a helyes. – Pázmány nem elsősorban anyja, Toldi Borbála hatására katolizált (176.), hanem a legújabb kutatások szerint inkább Szántó István, illetve a kolozsvári kollégium környezete befolyásolhatta. (Ld. Öry Miklós: *Pázmány Péter tanulmányi évei*. Eisenstadt, 1970. 22. A könyvet egyébként Bitskey ismertette, említette a tényt: ItK 1972. 724.) – Szintén ezen az oldalon olvashatjuk a lengyelországi Jaroslav város nevét helytelenül, a szó végén l-el. – Forgách Ferenc érsek neve ebben az alakban két helyen is szerepel (192, 203), cs-vel helytelenül viszont a 228. oldalon. – Szenci Molnár Albert szoltárfordításairól ezt olvashatjuk: „... mintegy 130 különböző strófaszervezetet kellett komponálnia”. (220–221). Csomasz Tóth Kálmán kutatásai nyomán ezt úgy pontosíthatjuk, hogy 125-féle dallam és 110-féle strófaszervezet található a Szenci-zsoltárokbán. (Ld. *A református gyülekezeti éneklés*. Bp. 1950. 209–210.) – A versidézetek pontatlanságai: 221: őket helyett *őtet* kell, valamint a harmadik Nyéki Vörös Mátyás idézet (227.) nyelvjárási, illetve régi nyelvi sajátosságainak átírása indokolatlan: idő – *üdő*. Végül a kötet végén található irodalomjegyzékbe odaillene Zoványi Jenő már említett lexikona is.

A könyv elsősorban nem szakemberek számára, de a szakember igényességével, objektivitásával készült. Apparátusa, módszere, aprólékos, pontos magyarázatai lehetővé teszik, hogy felhasználják az oktatásban a középiskolai tanárok, de haszonnal forgathatják érdeklődő diákjaik és a szélesebb olvasóközönség is. A sok jellemző képpel, irodalomjegyzékkel, kronológiai táblázattal ellátott kötet a *Magyar História* sorozat egyik legsikerültebb darabjaként bizonyára eléri célját: híven mutatja be történelmünk egyik fontos, s gyakran nem is könnyen értelmezhető korszakát. (Gondolat, 1978 – Magyar História sorozat)

HARGITTAY EMIL